

Phát triển nông nghiệp tuần hoàn ở một số quốc gia trên thế giới và khuyến nghị cho Việt Nam

LẠI MINH ĐỨC, PHẠM THỊ CHIÊU

Khoa Kinh tế và Quản lý, Học viện Nông nghiệp Việt Nam

Israel nổi tiếng về công nghệ tưới tiêu tự động và nhỏ giọt

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Nông nghiệp tuần hoàn (NNTH) là một hình thức kinh tế tuần hoàn (KTTH) đã tồn tại từ rất lâu trong lịch sử loài người [9]. Ngày càng có nhiều quốc gia đẩy mạnh NNTH như một hình thức để đạt được các mục tiêu phát triển bền vững (SDGs), đặc biệt là các mục tiêu liên quan đến xóa đói và BVMT [10]. Trên thế giới, đặc biệt là các nước thuộc Liên minh châu Âu, Bắc Mỹ, Hà Lan, Nhật Bản, Hàn Quốc, Trung Quốc... NNTH trở thành chiến lược phát triển nông nghiệp bền vững và NNTH được coi là tương lai của nông nghiệp toàn cầu [7].

Trên thực tế, khái niệm NNTH ít được đề cập mà chủ yếu được hiểu là KTTH trong sản xuất nông nghiệp. Việc sử dụng thuật ngữ NNTH như là một cách gọi khác của KTTH trong nông nghiệp. NNTH hay áp dụng KTTH trong nông nghiệp được coi là một nền kinh tế khép kín tập trung vào sản xuất hàng hóa nông nghiệp, sử dụng tối thiểu các yếu tố đầu vào bên ngoài và giảm thiểu phát thải ra môi trường bao gồm chất thải và khí thải [11]. NNTH là nền sản xuất nông nghiệp theo một chu trình khép kín mà ở đó chất thải hay phế phụ phẩm của quá trình sản xuất này là đầu vào của quá trình sản xuất khác, hay nói cách khác, NNTH là quy trình sản xuất hạn chế tới mức tối đa phát thải chất thải ra môi trường nhờ việc tận dụng những phế phụ phẩm làm đầu vào cho sản xuất. Việc ứng dụng KTTH trong sản xuất nông nghiệp giúp tạo ra sản phẩm an toàn, có chất lượng cao, giảm thiểu lãng phí thất thoát một cách tối đa và đặc biệt là giảm thiểu tối đa chất thải hoặc không có chất thải [7]. Như vậy, có thể hiểu NNTH là mô hình sản xuất nông nghiệp dựa trên áp dụng mô hình KTTH, trong đó tập

trung vào sản xuất hàng hóa, tạo ra sản phẩm an toàn, chất lượng, hiệu quả cao trên cơ sở tận dụng và tái sử dụng tối đa các phế phụ phẩm và giảm tới mức thấp nhất lượng chất thải ra môi trường hoặc không có chất thải. Các quốc gia trên thế giới, dù sử dụng cách gọi nào, đều hướng tới một chu trình sản xuất nông nghiệp khép kín, ít tổn kém tài nguyên và giảm phát thải.

2. MỘT SỐ MÔ HÌNH QUỐC TẾ VỀ NÔNG NGHIỆP TUẦN HOÀN

Israel

Một trong những quốc gia tiêu biểu cho phát triển KTTH trong nông nghiệp là Israel với một số mô hình phát triển đã trở thành hình mẫu của thế giới; đặc biệt là các mô hình liên quan đến tiết kiệm nước ngọt - nguồn tài nguyên khan hiếm đối với đất nước này. Tiêu biểu như: (1) Mô hình tái sử dụng nước thải trong nông nghiệp, tái sử dụng gần 90% nước thải đô thị cho mục đích tưới tiêu nông nghiệp - tỷ lệ cao nhất thế giới [6]; (2) Công nghệ tưới nhỏ giọt: Đây là quốc gia tiên phong ứng dụng công nghệ tưới nhỏ giọt, giảm thiểu lãng phí nước và tăng năng suất cây trồng. Công nghệ tưới nhỏ giọt không chỉ được áp dụng trên toàn quốc mà còn trở thành một mặt hàng xuất khẩu công nghệ đem lại nhiều lợi ích kinh tế; (3) Mô hình nuôi trồng thủy sản kết hợp trồng trọt (aquaponics) kết hợp nuôi cá và trồng cây trong hệ thống tuần hoàn nước. Chất thải từ cá cung cấp dinh dưỡng cho cây; cây lọc nước cho cá vừa giúp tiết kiệm nước vừa giúp không cần sử dụng phân bón hóa học.

Bên cạnh đó, do địa hình, khí hậu khắc nghiệt, trong khi dân số tăng nhanh, lại thêm lượng người nhập cư đổ về ồ ạt từ cuối những năm 1980, áp lực nhu cầu về sản phẩm nông nghiệp

ngày càng lớn, Israel đã xây dựng và thực hiện chiến lược đi sâu nghiên cứu, đẩy mạnh ứng dụng công nghệ cao trong nông nghiệp, trong đó, công nghệ canh tác nhà kính được xem là giải pháp chìa khóa của sự chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông nghiệp. Ngoài mục tiêu sản xuất nông sản, thực phẩm sạch, an toàn cho người tiêu dùng, công nghệ này còn tạo ra một cuộc cách mạng về năng suất cho các loại cây trồng và liên tục phát triển, nâng cao theo hướng đáp ứng chi tiết, đa dạng hơn nhu cầu mở rộng sản xuất nông nghiệp. Cùng với việc đẩy mạnh phát triển công nghệ nhà kính cho ngành trồng trọt, Israel cũng chú trọng một số loại hình nhà kính sử dụng cho ngành chăn nuôi gia cầm và nuôi trồng thủy, hải sản công nghệ cao trên sa mạc.

Liên minh châu Âu (EU)

Đối với phát triển KTTH, Liên minh châu Âu (EU) tập trung vào 3 khía cạnh chính: (1) Sản xuất bền vững (thiết kế sinh thái - ecodesign, các mô hình kinh doanh); (2) Tiêu dùng bền vững (tiêu dùng sinh thái - ecoconsumption, tái sử dụng và chuẩn bị cho tái sử dụng, kinh tế cộng tác - collaborative economy); (3) Quản trị nguồn lực nguyên liệu (ngăn ngừa chất thải, đổi mới sinh thái có hệ thống, chiến lược “nguyên liệu thô”, tái chế) [5]. Trong lĩnh vực nông nghiệp, EU đã triển khai nhiều mô hình KTTH với mục tiêu thúc đẩy phát triển bền vững và BVMT [12]. Liên minh châu Âu có các mô hình phát triển KTTH trong nông nghiệp tiêu biểu trên các lĩnh vực như sản xuất phân bón hữu cơ từ phế phẩm nông nghiệp. Tại nhiều quốc gia EU, phế phẩm như rơm, rạ, bã mía và phân gia súc được xử lý để sản xuất phân bón hữu cơ, giảm phụ thuộc vào phân bón hóa học và cải thiện chất lượng đất. Cùng với đó, EU cũng phát triển nuôi trồng kết hợp (Agroforestry): Mô hình kết hợp trồng cây lâu năm với cây ngắn ngày hoặc chăn nuôi gia súc trên cùng một diện tích đất, giúp tăng đa dạng sinh học, cải thiện chất lượng đất và tối ưu hóa sử dụng tài nguyên. Ngoài ra, sản xuất năng lượng sinh học (biogas) cũng được đẩy mạnh thông qua sử dụng chất thải nông nghiệp và phế phẩm hữu cơ để sản xuất biogas, cung cấp năng lượng tái tạo cho các hoạt động nông nghiệp và sinh hoạt, đồng thời giảm phát thải khí nhà kính. EU còn thúc đẩy hệ thống aquaponics, nghĩa là kết hợp nuôi, trồng thủy sản và trồng cây trong môi trường tuần hoàn nước, nơi chất thải từ cá cung cấp dinh dưỡng cho cây và cây lọc nước cho cá, tạo ra hệ thống sản xuất khép kín và hiệu quả.

Năm 2025, Ủy ban châu Âu vừa công bố hàng loạt sáng kiến mạnh mẽ nhằm thúc đẩy Liên minh châu Âu tiến tới một nền KTTH toàn diện, với mục tiêu trở thành đầu tàu toàn cầu về sử dụng tài

nguyên bền vững vào năm 2030. Những biện pháp này là bước đệm cho Đạo luật KTTH dự kiến ban hành năm 2026, đồng thời góp phần hiện thực hóa mục tiêu trung hòa khí hậu và tăng sức cạnh tranh của EU. Các sáng kiến nổi bật bao gồm đối thoại chiến lược cấp cao, siết chặt quy định về vận chuyển chất thải và đánh giá lại chỉ thị quản lý rác thải điện, điện tử (WEEE). Một hệ thống số hóa vận chuyển chất thải sẽ được triển khai toàn EU từ năm 2026, giúp giảm thủ tục, tăng minh bạch và ngăn chặn vận chuyển rác trái phép. Đặc biệt, các sáng kiến này còn hướng tới tối ưu thu gom, xử lý và tái chế rác điện tử, loại rác thải tăng trưởng nhanh nhất hiện nay nhưng vẫn còn tỷ lệ thu hồi thấp.

Hà Lan là một trong những quốc gia đi đầu trong việc áp dụng KTTH trong nông nghiệp tại châu Âu. Hà Lan xác định trở thành nước tiên phong trong NNTH và NNTH là kế hoạch hành động của Chính phủ Hà Lan [13]. Nước này chủ trương phát triển NNTH dựa vào nông dân là chính và có sự hỗ trợ từ phía Chính phủ. Lý do chính là mặc dù nông dân là chủ thể chính cho các hoạt động sản xuất nông nghiệp nhưng họ cũng cần sự hỗ trợ để vượt qua các rào cản về công nghệ, tài chính [14]. Về mô hình NNTH, Hà Lan ứng dụng mô hình Kringlooplandbouw (nông nghiệp hình tròn). Đặc điểm mô hình: Áp dụng công nghệ cao; Tận dụng tái chế, tái sử dụng nước để giảm thiểu năng lượng và tài nguyên; Làm tăng năng suất. Với Hà Lan, mô hình kinh tế này có thể tạo ra hơn 50 nghìn việc làm, giảm 10% chất thải ra môi trường, tiết kiệm 20% nước sử dụng trong ngành công nghiệp, giảm 25% nhập khẩu các nguồn cơ bản và tạo ra 7 tỷ Euro cho nền kinh tế [15].

Nhật Bản

Nhật Bản là quốc gia tiên phong phát triển KTTH trong nông nghiệp, với mục tiêu hướng tới là phát triển bền vững và BVMT. Từ những năm 1990, Nhật Bản đã thực hiện KTTH với mục tiêu đặt ra là trở thành một “xã hội dựa trên tái chế”. Hàng loạt các chính sách đã được ban hành: Đạo luật cơ bản xây dựng xã hội dựa trên tái chế; Luật Tái chế thiết bị; Chiến lược năng lượng sinh khối; Kế hoạch hành động cho một xã hội các-bon... Trong Chiến lược tăng trưởng, Nhật Bản đề ra mục tiêu tăng trưởng xanh gắn với “đổi mới xanh”. Nhật Bản ban hành nhiều chính sách đồng bộ để thực hiện tăng trưởng xanh: Đầu tư xanh; nghiên cứu và triển khai công nghệ xanh; trợ cấp và ưu đãi thuế mua bán công nghệ, sản phẩm xanh; tuyên truyền, đào tạo nhân lực, hợp tác quốc tế; áp dụng hệ thống thuế xanh... [8]. Một số mô hình KTTH trong nông nghiệp tiêu biểu ở Nhật Bản là mô hình kết hợp trồng trọt và chăn nuôi, mô hình biogas, mô hình nuôi trồng thủy

sản kết hợp trồng lúa (aigamo), mô hình sản xuất phân bón hữu cơ từ phế phẩm nông nghiệp.

Như vậy, cũng như Liên minh châu Âu, việc phát triển nông nghiệp tuần hoàn ở Nhật Bản là kết quả của việc kết hợp giữa xây dựng khung pháp lý và đầu tư mạnh mẽ vào nghiên cứu và chuyển giao khoa học công nghệ.

3. MỘT SỐ KHUYẾN NGHỊ CHO PHÁT TRIỂN NÔNG NGHIỆP TUẦN HOÀN Ở VIỆT NAM

Tại Việt Nam, sau gần 40 năm đổi mới, nông nghiệp vẫn là ngành kinh tế chủ lực, đóng góp khoảng 12% GDP và tạo việc làm cho gần 40% lực lượng lao động cả nước. Giai đoạn 2016 - 2023, ngành Nông nghiệp đã gặt hái nhiều thành tựu đáng kể với tốc độ tăng trưởng bình quân đạt 2,85%/năm và kim ngạch xuất khẩu nông sản năm 2023 đạt 53,5 tỷ USD [1]. Tuy nhiên, mô hình tăng trưởng hiện tại đang bộc lộ nhiều hạn chế về tính bền vững, việc sử dụng quá mức phân bón hóa học và thuốc bảo vệ thực vật gây ra tình trạng ô nhiễm nghiêm trọng nguồn đất và nước tại nhiều địa phương. Hơn nữa, dưới tác động mạnh mẽ cuộc Cách mạng công nghiệp lần thứ tư, nền nông nghiệp nước ta đang phải đối mặt với nhiều thách thức cho phát triển bền vững. Trong bối cảnh đó, chuyển đổi sang mô hình KTTH vừa là yêu cầu, xu hướng tất yếu, vừa là giải pháp hữu hiệu giúp ngành Nông nghiệp nước ta phát triển nhanh, bền vững, đáp ứng các cam kết quốc tế về giảm phát thải và BVMT.

Để phát triển KTTH trong nông nghiệp, Việt Nam đã có nhiều quy định, hướng dẫn áp dụng KTTH trong nông nghiệp, tiêu biểu như Luật BVMT năm 2020 với những quy định pháp lý hóa việc thúc đẩy triển khai KTTH, nhận được sự ủng hộ, quan tâm của các Bộ, ngành, hiệp hội ngành nghề và cộng đồng doanh nghiệp, hợp tác xã cũng như mọi tổ chức, cá nhân có liên quan. Bên cạnh đó, KTTH đã được lồng ghép vào các chiến lược, chương trình, đề án, quy hoạch, kế hoạch phát triển của các ngành, lĩnh vực và địa phương. Nghị quyết Đại hội XIII của Đảng cũng xác định, xây dựng KTTH là một trong những định hướng phát triển đất nước giai đoạn 2021 - 2030, tầm nhìn đến năm 2045. Đặc biệt, ngày 7/6/2022, Thủ tướng Chính phủ đã ban hành Quyết định số 687/QĐ-TTg phê duyệt Đề án phát triển KTTH ở Việt Nam và gần đây nhất, ngày 19/6/2024, Chính phủ đã có Quyết định số 540/QĐ-TTg phê duyệt Đề án phát triển khoa học và ứng dụng, chuyển giao công nghệ thúc đẩy KTTH trong nông nghiệp đến năm 2030...

Trên thực tế, mô hình KTTH trong nông nghiệp cũng đã sớm xuất hiện ở nước ta. Điển hình là mô hình vườn - ao - chuồng (VAC), vườn - ao - chuồng - biogas (VACB), vườn - ao - chuồng - rừng (VACR),

vườn - ao - hồ (VAH). Trong đó, mô hình VAC đã phát triển rộng khắp cả nước với các hình thức được cải tiến cùng những ứng dụng linh hoạt trong quá trình tổ chức sản xuất và kinh doanh tại nhiều hộ gia đình, trang trại, hợp tác xã, doanh nghiệp, tập đoàn kinh tế lớn [2]. Cùng với đó, một số mô hình NNTH tiêu biểu trong chăn nuôi - trồng trọt - nuôi trồng thủy sản đã được áp dụng ở một số địa phương trên cả nước như mô hình sản xuất phân hữu cơ và phân vi sinh từ chất thải chăn nuôi, phụ phẩm trồng trọt [3]; mô hình sản xuất nông nghiệp tổng hợp (gia súc, giun quế, cỏ, ngô, gia cầm, thủy sản) tại TP. Hồ Chí Minh [4]. Vùng đồng bằng sông Cửu Long có các mô hình “lúa - tôm”, “lúa - cá”, trong đó mô hình “lúa - tôm” được triển khai từ đầu những năm 2000 ở các tỉnh vùng đồng bằng sông Cửu Long [2]. Ngoài ra, một số mô hình KTTH trong nông nghiệp tiêu biểu có thể kể đến như mô hình chăn nuôi 4F của Tập đoàn Quế Lâm: kết hợp chăn nuôi, trồng trọt và sản xuất phân bón hữu cơ, tạo thành chuỗi giá trị khép kín, giảm thiểu chất thải và tăng hiệu quả kinh tế. Mô hình vòng tuần hoàn xanh của Công ty Vinamilk: tận dụng chất thải chăn nuôi để sản xuất biogas, cung cấp năng lượng cho hoạt động sản xuất và sinh hoạt, đồng thời giảm phát thải khí nhà kính. Tuy nhiên, có thể thấy KTTH trong nông nghiệp ở nước ta vẫn còn chiếm tỷ lệ nhỏ, chưa tạo thành các chuỗi hệ thống, mô hình có tính chất rộng khắp.

Từ yêu cầu của thực tiễn và qua kinh nghiệm quốc tế phát triển KTTH trong nông nghiệp trên thế giới, tác giả đề xuất một số khuyến nghị:

Thứ nhất, về mặt thể chế và chính sách, đúc rút kinh nghiệm các nước trên thế giới, muốn phát triển NNTH, Chính phủ cần ban hành và thực hiện khung pháp lý, cơ chế chính sách và những quy định cụ thể, đồng bộ để khuyến khích cũng như định hướng mục tiêu cho phát triển NNTH. Trong đó cần coi phát triển NNTH là hướng đi tất yếu, mang tính chiến lược trong chỉ đạo phát triển ngành Nông nghiệp. Chính phủ và ngành Nông nghiệp từ Trung ương tới địa phương phải xác định phát triển NNTH là quan điểm, phương hướng phát triển ưu tiên và trọng tâm hướng tới phát triển nền nông nghiệp an toàn, chất lượng, hiệu quả và bền vững. Trong đó, khái niệm “KTTH trong nông nghiệp” và “NNTH” cần được khái niệm hóa và quy định cụ thể trong luật hoặc các văn bản như nghị định, thông tư. Các khái niệm kinh tế xanh, KTTH, tăng trưởng xanh, nông nghiệp xanh, nông nghiệp bền vững... cũng cần được phân định rõ để tránh gây vướng mắc trong công tác triển khai NNTH tại địa phương.

Thứ hai, về vai trò then chốt của khoa học - công nghệ đối với phát triển KTTH trong nông nghiệp. Phát

triển NNTH phải gắn với phát triển khoa học công nghệ, đẩy mạnh nghiên cứu về NNTH, tăng cường ứng dụng khoa học công nghệ trong nghiên cứu phương thức sử dụng, tận dụng cũng như quy trình tái sử dụng, tận dụng phế phụ phẩm trong sản xuất. Đặc biệt, cần ứng dụng chuyển đổi số nhằm tối ưu hóa quy trình sản xuất, như ứng dụng tự động hóa và giám sát quy trình nông nghiệp; xây dựng hệ thống quản lý thông minh trong chăm sóc, nuôi trồng, đặc biệt là tận dụng khả năng thu thập và phân tích dữ liệu lớn nhanh chóng, chính xác, đưa ra các thông tin mang tính tham vấn, tham mưu có chất lượng cao đối với doanh nghiệp, nông dân cũng như các nhà lãnh đạo, quản lý khu vực nông thôn trong sản xuất, kinh doanh, tham gia chuỗi cung ứng nông nghiệp; xây dựng và phát triển hệ thống chỉ dẫn, truy nguồn, tiếp thị sản phẩm, logistics.

Thứ ba, về vai trò quan trọng của nông dân và doanh nghiệp. Nông dân là lực lượng trực tiếp triển khai các mô hình KTTH trong nông nghiệp mà mục tiêu chính là phục vụ nâng cao thu nhập, mức sống, BVMT sống... của chính mình. Do đó, KTTH trong nông nghiệp cần hướng tới sự phát triển bền vững của khu vực nông thôn, nâng cao chất lượng cuộc sống người dân; đồng thời, giúp xây dựng, phát triển cộng đồng, văn hóa nông thôn. Cùng với nông dân, doanh nghiệp luôn đóng vai trò quan trọng trong thực hiện các hoạt động kinh tế nói chung; đối với phát triển KTTH trong nông nghiệp nói riêng. Bổ sung vai trò của doanh nghiệp và nhà đầu tư trong mạng lưới liên kết sản xuất NNTH sẽ làm tăng tính linh động và tạo thêm nhiều cơ hội để người nông dân có thể quảng bá sản phẩm nông nghiệp xanh, sạch của mình tới người tiêu dùng và doanh nghiệp cũng như tạo dựng được uy tín, tối ưu hóa dòng lợi nhuận ■

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ NN&PTNT, 2023. Báo cáo tổng kết ngành Nông nghiệp năm 2023.
2. Hà Thị Giang (2022). KTTH trong nông nghiệp ở Việt Nam - Thực tiễn và một số khuyến nghị. *Tạp chí Con số và Sự kiện* 7: 10-13.
3. Đỗ Thị Lan, Nguyễn Kim Ngọc & Nguyễn Ngọc Sơn Hải (2022). Nghiên cứu mô hình xử lý rác thải hữu cơ ở quy mô hộ gia đình phục vụ xây dựng nông thôn mới. *Tạp chí Khoa học Đại học Tân Trào*. 8: 116-122.
4. Nguyễn Phú Hòa, Hoàng Thế Vinh, Vũ Văn Quang & Trương Phước Thiên Hoàng (2023). Tiềm năng phát triển NNTH tại TP. Hồ Chí Minh. *Kỷ yếu Hội thảo khoa học: Ứng dụng khoa học và công nghệ trong xây dựng các mô hình KTTH phục vụ phát triển kinh tế - xã hội TP.HCM. Sở Khoa học và Công nghệ TP. Hồ Chí Minh*.
5. Vũ Thị Uyên, Nguyễn Phương Mai: Mô hình phát triển KTTH trên thế giới và bài học cho phát triển KTTH ở Việt Nam. <https://isponre.gov.vn/vi/news/doi-thoai/mo-hinh-phat-trien-kinh-te-tuan-hoan-tren-the-gioi-va-bai-hoc-cho-phat-trien-kinh-te-tuan-hoan-o-viet-nam-2273.html>.
6. Đại sứ Israel chia sẻ kinh nghiệm xây dựng nền kinh tế nước tuần hoàn, Báo điện tử Vietnamnet. <https://vietnamnet.vn/dai-su-israel-chia-se-kinh-nghiem-xay-dung-nen-kinh-te-nuoc-tuan-hoan-2262408.html>.
7. Nguyễn Xuân Hồng (2020), Cơ sở thực tiễn và động lực thúc đẩy phát triển NNTH tại Việt Nam: Kinh tế VAC. <https://kinhtenongthon.vn/co-so-thuc-tien-va-dongluc-thuc-day-phat-trien-nong-nghiep-tuan-hoan-tai-viet-nam-kinh-te-vac-post38469.html>.
8. Kinh nghiệm phát triển KTTH từ Nhật Bản, Trang thông tin Sản xuất và tiêu dùng bền vững - Bộ Công Thương. <https://scp.gov.vn/tin-tuc/t13192/kinh-nghiem-phat-trien-kinh-te-tuan-hoan-tu-nhat-ban.html>.
9. Barros, M.V., Salvador, R., de Francisco, A.C. & Piekarski, C.M. (2020), "Mapping of research lines on circular economy practices in agriculture: From waste to energy", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 131, 109958.
10. Schroeder, P., Anggraeni, K. & Weber, U. (2019), "The relevance of circular economy practices to the sustainable development goals", *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 77-95.
11. University College Dublin (2017), "Project of AgroCycle, the "circular economy" applied to the agri-food sector", presentation at The European Commission DG Research & Innovation hosted conference on: "Harnessing Research and Innovation for FOOD 2030: A Science Policy Dialogue", Brussels, October 16th 2017.
12. Nguyễn Thị Minh Hiền và các cộng sự: NNTH - Tình hình phát triển ở một số quốc gia và bài học cho Việt Nam, *Tạp chí Kinh tế và Phát triển*, số 291, tháng 9/2021, tr. 56-66.
13. Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality of the Netherlands (2018), *Agriculture, nature and food: valuable and connected - The Netherlands as a leader in circular agriculture*, retrieved on May 22nd 2021, from <<https://www.netherlandsworldwide.nl/documents/publications/2018/11/19/agriculture-nature-and-food-valuable-andconnected>>.
14. Wageningen University and Research (2018), *Circular agriculture: a new perspective for Dutch agriculture*, retrieved on May 26th 2021, from <<https://www.wur.nl/en/newsarticle/Circular-agriculture-a-new-perspective-for-Dutchagriculture-1.htm>>.
15. Nguyễn Đình Đáp (2021). KTTH: Những vấn đề lý luận và thực tiễn. Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam.